

М. Б. Стиранка

кандидат юридичних наук
ORCID ID: 0009-0007-6523-0586

МЕТОДИ ПІЗНАННЯ ЦИФРОВОГО ПРАВА

Стаття присвячена окресленню методів пізнання цифрового права як окремого напрямку сучасної юриспруденції та складника цифрової трансформації суспільства. Обґрунтовується необхідність інтегрованої методологічної рамки, яка поєднає системний, семіотичний, аксіологічний, антропологічний, діалектичний, логічний, формально-юридичний, історико-правовий і порівняльно-правовий підходи, доповнені методом правового прогнозування. Показано, що системний підхід дозволяє розглядати цифрове право як цілісне утворення зі встановленням його структури, функцій та взаємозв'язків; семіотичний (аналізувати терміни й концепти, фіксуючи їх еволюцію в різних правопорядках); аксіологічний (ідентифікувати ціннісні орієнтири (права людини, пропорційність, технологічна нейтральність) для належного регулювання. Антропологічний підхід спрямовується на практики творення і сприйняття нових зразків юридично значущої поведінки; діалектичний і історико-правовий, що відтворюють динаміку становлення та закономірності розвитку інститутів цифрового права; логічний і формально-юридичний, що забезпечують очищення понятійно-категоріального апарату, структурування юридичних конструкцій і виявлення дефектів нормотворення в умовах цифровізації. Порівняльно-правовий метод використовується для типологізації моделей регулювання, оцінки можливостей їх адаптації. Визначено, що залишаються відкритими питання уніфікації базових термінів, поєднання даних суміжних дисциплін, збалансованого застосування порівняльних практик і розбудови надійних прогнозних підходів. Обґрунтовано, що застосування системного підходу дає можливість: розглядати цифрове право як складну, цілісну нормативно-правову конструкцію та виокремлювати її структурні елементи й взаємозв'язки між ними; виявляти закономірності становлення й розвитку цієї галузі як інтегрованої надсистеми права третього порядку; продемонструвати багатовимірність і багатогранність розуміння цифрового права як нормативного феномена; впорядковувати наукові напрацювання у сфері цифрового права та масив норм, що регулюють цифровізацію правових відносин, разом з іншими дотичними ІТ-процесами; простежувати повний спектр зв'язків, притаманних цифровому праву, і розкривати глибину та комплексність правової нормативності у сфері цифрових відносин; вибудовувати послідовну, системну концепцію знань про цифрове право.

Ключові слова: цифрове право; цифрові правовідносини; методологія права; порівняльно-правовий метод; історико-правовий метод; формально-юридичний метод; правове прогнозування.

Постановка проблеми. Пізнання цифрового права – складний, багатшаровий процес, спрямований на виявлення різнорівневих елементів, що у своїй сукупності формують системне уявлення про інформаційно-технологічні явища правової дійсності. Методологія в такому контексті постає відправною точкою – програмою дослідження, яка задає логіку аналізу та визначає подальший вектор наукової роботи.

В українській доктрині методи пізнання цифрового права висвітлюються переважно крізь загальну методологію правознавства. Теоретичні засади окреслено у працях П. Рабіновича та М. Кельмана, де методологія трактується як впорядкована багаторівнева система підходів і засобів пізнання. С. Ківалов і Н. Поварчук наголошують на широті та варіативності методологічних конструктів. Трикомпонентні моделі подають В. Котюк і О. Скакун;

детальнішу архітектуру технік аналізу пропонують А. Лисенко, С. Акімова та Ю. Чадай. Р. Шевчук розрізняє ієрархічний і плюралістичний формати побудови методології.

Стосовно власне цифрового права набувають поширення системний і семіотичний підходи (уточнення термінів, комунікативна природа права), аксіологічна перспектива (цифрові права людини), а також діалектичний, історико-правовий, логічний і формально-юридичний методи. Порівняльно-правовий аналіз використовується для зіставлення регулятивних моделей і перевірки їхньої сумісності з національним правопорядком. Д. Манько та В. Сухонос підкреслюють значення коректного добору й застосування методів. Водночас залишаються робочі питання: узгодження базових дефініцій, інтеграція міждисциплінарних даних і розвиток прогностичних методик, здатних підтримати нормотворення у швидкозмінному цифровому середовищі.

Метою наукової статті є визначення системи методів пізнання цифрового права.

Виклад основного матеріалу.

М. Кельман пропонує розгорнуте тлумачення «методології права». Під методологією сучасного правознавства (юридичної науки) він розуміє вчення про будову й логічну організацію наукового пізнання, його принципи, методи, засоби та форми діяльності дослідника у процесі осмислення державно-правових явищ. Методологія забезпечує як саме пізнання, так і практику наукової роботи юристів; водночас виступає формою самопізнання та самосвідомості юриспруденції. Вона має впорядковану вертикальну й горизонтальну структуру, що включає загальні компоненти у різних співвідношеннях: провідний світогляд, тип наукового мислення, філософські та інші підстави, загальнонаукові й спеціально-наукові парадигми, методологічні підходи, теорії та інші елементи наукового знання, а також потенційно можливі й реально застосовувані методи [1, с. 34]. На думку П. Рабіновича, методологія юридичної науки – це впорядкована система підходів, методів і способів наукового пізнання та теоретичні засади їх застосування під

час дослідження державно-правових явищ [2, с. 618].

Окрему евристичну цінність має семіотичний підхід. Він розширює методологічні рамки дослідження цифрового права, пропонуючи розглядати правову матерію крізь призму знаків і комунікації. Право у цьому підході осмислюється як комунікативна система, що не замикається в межах окремої держави, а взаємодіє з іншими правопорядками та перебуває у постійному зв'язку з іншим знаковим середовищем – насамперед із процесами цифровізації, що дозволяє зосередитися не лише на національних особливостях становлення та розвитку права інформаційних технологій і цифровізації правових відносин, а й урахувати глобальні тенденції еволюції цієї сфери. Отже, перевага семіотичного підходу полягає в переході від суто формального аналізу до вивчення реальних механізмів втілення та функціонування норм у цифровому контексті.

Семіотичний підхід дає змогу досліджувати правові поняття й терміни, їхні значення та практику застосування в національних правопорядках. Це особливо важливо для такого відносно нового напрямку, як цифрове право, де наразі бракує усталеного бачення його природи й немає єдності в термінах (право інформаційних технологій, ІТ-право, інтернет-право, веб-право тощо). Застосування семіотичного підходу дозволяє простежити генезу та еволюцію ключових дефініцій, порівняти їх зміст у різних правових системах і з'ясувати, якими саме поняттями позначається одне й те саме явище – цифрове право. Крім того, такий підхід уможливлює аналіз системи цифрових прав, закріплених на міжнародному, регіональному та національному рівнях, виходячи з того, що їхній зміст формалізовано у відповідних правових актах.

Одним із перспективних способів осмислення права інформаційних технологій як нового напрямку розвитку правової системи є його аналіз крізь призму системного підходу, який вважають «основним у методології юриспруденції, оскільки інтегрує всі її сутнісні риси, принципи та ключові ознаки» [2, с. 38-44]. Такий підхід особливо корисний для пізнання й конструю-

вання складних комплексних утворень, до яких належить і право інформаційних технологій. Системний підхід – це методологічна орієнтація, що розглядає об'єкт як цілісність, сформовану множиною елементів і сукупністю зв'язків між ними, тобто як систему. Він виступає універсальним інструментом пізнання, незамінним у дослідженні та проектуванні складних динамічних цілісностей, зокрема права.

Отже, сутність системного підходу полягає не у механічному підсумуванні складових, а у вивченні явища правової дійсності як цілісного утворення. Відповідно, застосовуючи системний підхід, дослідник фокусується на інтегративних властивостях явища, встановленні його структури та функцій.

Евристичні можливості системного методу у дослідженні права інформаційних технологій є значними: він дає змогу виявляти такі властивості цього правового феномена, які залишаються непоміченими за суто формально-логічного аналізу. Системний підхід поєднує ідеї цілісності, співвідношення цілого й частин, а також структурності та елементарності досліджуваного об'єкта – права інформаційних технологій. Його особлива цінність у межах нашої роботи полягає в тому, що застосування системного інструментарію передбачає побудову моделі, яка охоплює загальну картину можливих напрямів розвитку цифрового права, забезпечуючи узгодженість окремих частин дослідження з цією загальною ціллю.

Звідси випливає, що системний підхід вимагає розглядати цифрове право як цілісну єдність із виявленням ступеня та характеру взаємозв'язків між його елементами. У фаховій літературі підкреслюється, що головна перевага цього підходу – збереження та поглиблення принципу цілісності у вивченні предмета: він дозволяє охопити не лише базові, а й супровідні явища, відтворити в сукупності повний процес виникнення й розвитку відповідного феномена та окреслити його ключові зв'язки й поля впливу [3, с. 38].

Застосовуючи системний підхід до дослідження цифрового права, важливо пам'ятати, що увага має зосереджуватися не стільки на вже відомих властивостях

елементів, які утворюють систему, скільки на новій якості цілого – явищі, що виявляє риси, відсутні в кожному з компонентів окремо [4, с. 44].

Застосування системного підходу дає можливість: розглядати цифрове право як складну, цілісну нормативно-правову конструкцію та виокремлювати її структурні елементи й взаємозв'язки між ними; виявляти закономірності становлення й розвитку цієї галузі як інтегрованої надсистеми права третього порядку; продемонструвати багатовимірність і багатогранність розуміння цифрового права як нормативного феномена; впорядковувати наукові напрацювання у сфері цифрового права та масив норм, що регулюють цифровізацію правових відносин, разом з іншими дотичними ІТ-процесами; простежувати повний спектр зв'язків, притаманних цифровому праву, і розкривати глибину та комплексність правової нормативності у сфері цифрових відносин; вибудовувати послідовну, системну концепцію знань про цифрове право.

У межах цього дослідження особливого значення набуває аксіологічний підхід. Його сутність полягає в оцінювальному ставленні людини до об'єкта – як до певного явища: як його використовувати, коли воно корисне, і як уникати, якщо воно завдає шкоди. У правовій сфері ціннісними критеріями виступають правові ідеали, що ґрунтуються на визначених суспільних потребах та інтересах [5, с. 113].

В основі розуміння аксіологічного підходу лежить поняття «цінність», яке відображає насамперед властивості феномена права, спрямовані на задоволення потреб і інтересів як окремої особи, так і держави загалом. «Цінність передбачає виявлення сенсу явища, значущого для людини, спільноти чи всього людства» [6, с. 51]. Виявлення ціннісних орієнтирів у процесі пізнання цифрового права як складника цифрової трансформації сучасного суспільства дає змогу впорядкувати наукові розвідки, спираючись на ієрархію цінностей.

Необхідність аксіологічного підходу в нашому дисертаційному дослідженні зумовлена тим, що інформаційні техноло-

гії визначально впливають на повсякденне життя сучасної людини – їхнє значення є беззаперечним. Водночас дискусії щодо правової природи цифрового права тривають, зокрема через домінування юридичного позитивізму. В аксіологічному вимірі позитивізм (ототожнення права із законом і заперечення об'єктивних властивостей права) зводить цінність до цінності закону, відсуваючи правові цінності на другий план.

Застосування аксіологічного підходу у дослідженні цифрового права як складової трансформації сучасного суспільства має суттєве теоретичне й практичне значення: без нього неможливо з'ясувати призначення цифрового права в загальнолюдському, соціальному та культурному розвитку й адекватно осмислити його специфічну правову природу.

Евристичний потенціал аксіологічного підходу пов'язаний із розумінням інструментальної, власної та соціальної цінності цифрового права як нового вектора розвитку правової системи.

Інструментальна цінність цифрового права полягає в його ролі регулятора відносин у цифровому середовищі: воно задає рамки належної поведінки суб'єктів та надає правові механізми для розв'язання практичних проблем.

Власна (внутрішня) цінність цифрового права зосереджується на комплексі юридичних можливостей, що дозволяють особі відстоювати свої цифрові права й свободи; у цьому сенсі цифрове право виступає джерелом свободи в правовідносинах, що виникають у сфері інформаційних технологій.

Соціальна цінність проявляється у зміцненні публічних інтересів і довіри до цифрового середовища, підтримці інновацій та верховенства права.

Визнання законодавцем потреби регулювання відносин у сфері цифрових та інформаційних технологій надає таким відносинам рис надійності, безпеки, гарантованості, доступності та оперативності.

Вагоме значення для наукового досягнення сутності цифрового права має антропологічний підхід. Оскільки право як ключовий соціальний інститут створюється людьми, цей підхід зосереджується на аналізі того, як правлячі еліти

конструюють нові зразки юридично значущої поведінки та як ці зразки приймаються суспільством. Його евристична цінність полягає також у вивченні практики відтворення цифрового права правозастосувачем як правової інновації: через проникнення до правового середовища, осмислення соціальних станів, мотивів поведінки та раціональних уявлень, що визначають внутрішній правовий світ учасників правовідносин.

Застосування антропологічного підходу істотно розширює діапазон, обсяг і зміст знань про цифрове право, що дозволяє збагнути специфіку його змістового наповнення в різних суспільствах, підкреслюючи неможливість ізолювати цифрове право від загальної культури й правової системи конкретної держави та констатуючи, що форми існування цифрового права в кожній країні мають власну структуру.

Варто підкреслити, що однією з базових парадигм антропологічного підходу є проблема ідентифікації права. Саме в межах цього підходу можна шукати відповідь на фундаментальне питання: що слід вважати першоосновою правового буття людини – норму чи процес? Антропологічний підхід фокусує увагу не лише на аналізі нормативних приписів і юридичних текстів, що регулюють відносини у сфері цифрових та інформаційних технологій, а й на реальних правових зв'язках, практиках і суперечностях у різних проєкціях.

Серед методів пізнання цифрового права як пріоритетного напрямку юридичної науки особливе місце посідає діалектичний метод. Він дає змогу дослідити зародження, еволюцію та становлення цифрового права як комплексної галузі. Відповідно до законів діалектики, формування цифрового права є поступовим процесом, зумовленим цифровізацією численних сфер людської діяльності; накопичення значного масиву суспільних відносин, пов'язаних із технологіями, виливається у сукупність правових норм, розподілених між різними галузями права та спрямованих на регулювання специфічних відносин у цифровому середовищі.

Діалектичний метод виходить із того, що цифрове право як новий феномен пра-

вової дійсності піддається адекватному пізнанню лише у динаміці його становлення та змін. Застосування цього підходу дозволяє виявити не лише правову, а й соціальну природу цифрового права, розкрити його внутрішній зміст і форми прояву, з'ясувати причини ухвалення й коригування відповідних норм, обґрунтувати суспільну потребу в цифровій трансформації правопорядку та окреслити перспективи подальшого розвитку цієї галузі.

Світоглядна цінність діалектичного методу полягає в можливості пізнати й пояснити матеріалістичну сутність цифрового права, визначити його місце в системі права, а також простежити закономірності його формування та еволюції.

Класична епістемологія виходить із припущення, що перед науковим пізнанням слід дослідити самі пізнавальні інструменти – можливості людського мислення та логіки. І. Кант зазначав, що пізнання відбувається двома шляхами: через розширення характеристик об'єктів, які мисляться у поняттях; через роботу з самими поняттями як засобами мислення [7, с. 24-26]. Останнє означає використання аналітичних процедур як методу теоретичного мислення, спрямованого на досягнення правової дійсності. Враховуючи, що логіка як сувора система наукового знання вимагає не лише розв'язання прикладних пізнавальних завдань, а й осмислення самого феномена пізнання з подальшим формулюванням правил, норм та ідеалів раціональної процедури, можемо ствердити: логічний метод виступає особливою пізнавальною операцією у дослідженні цифрового права [8; 9].

Застосування логічного методу як спеціального теоретичного інструмента пізнання у дослідженні цифрового права дає змогу цілісно опрацювати його понятійно-категоріальний апарат, а також проаналізувати способи міркування й аргументації, які використовують науковці, обстоюючи певні підходи – зокрема щодо правової природи цифрового права та визнання цифрових прав людини як нового покоління прав [10]. Водночас логічний метод уможливлює виявлення похибок нормотворення, що виникають

під час «цифровізації» чинного законодавства (коли примножуються неефективні акти, ухвалені без урахування специфіки цифрового середовища, що провокує нормативну дезорганізацію й несистемність регулювання, а також оголює теоретичну нерозробленість і правову неурегульованість низки питань). Він слугує інструментом критичного аналізу наукових позицій, не дозволяє сприймати твердження на віру та допомагає ідентифікувати помилки в аргументації опонентів, а також сприяє концентрації дослідницької уваги на предметі дисертації і послідовному вибудовуванню внутрішньо узгодженої логічної конструкції наукового дослідження.

Формально-юридичний метод – один із провідних інструментів дослідження цифрового права як складника цифрової трансформації суспільства. Він спирається на прийоми і способи юридичного мислення в межах позитивістського розуміння права та виконує роль своєрідної «сходінки» правового пізнання: забезпечує здобуття нових юридичних знань і розширює предмет дослідження. Його специфіка полягає у свідомому відстороненні від позаправових чинників – економіки, політики, релігії тощо (у дусі «очищення» права, про яке писав Г. Кельзен) – і фокусі на мовних, логічних та інших абстрактних характеристиках, що формують структуру правового явища. У цьому сенсі метод забезпечує детальний аналіз права та законодавства, дає змогу встановити структуру юридичної норми, виокремити її обов'язкові елементи й вимоги до нормативно-правового акта.

Застосований до цифрового права, формально-юридичний підхід уможливлює низку ключових методологічних операцій: систематизацію досліджуваного матеріалу; реконструкцію внутрішньої будови цифрового права та визначення його місця в системі юридичних наук; окреслення функціонального призначення цієї галузі як нового вектора розвитку, що опосередковано трансформує інші складники правової системи; ідентифікацію ознак, властивостей і сутнісних характеристик; виявлення внутрішніх зв'язків між цифровим правом та суміжними галузями як елементами єдиної системи права [9].

Крім того, формально-юридичний метод забезпечує вироблення базових правових понять у сфері цифрового права, опрацювання категоріального апарату та юридичних конструкцій як моделей правового регулювання, а також добір і обґрунтування способів тлумачення норм, що застосовуються до відносин у цифровому середовищі.

Історико-правовий метод слугує інструментом оцінювання права з позицій минулого – через вияв закономірностей і тенденцій його еволюції та чинників, що на неї впливали. Доречно зауважити, що його специфіка полягає у двошаровості пізнання: на першому рівні відтворюється історична реальність, на другому – вона осмислюється крізь реконструкцію правової реальності, тобто системи юридичних норм, які фіксують особливості та закономірності державного буття (Д. Шигаль). Відтак саме інтегроване застосування «історичного» та «правового» способів наукового аналізу в юриспруденції дає змогу розв'язувати конкретні гносеологічні проблеми історико-правової матерії [10, с. 828; 11; 12].

Висновок. Цифрове право, на відміну від класичних галузей, формування яких тривало століттями та супроводжувалося поступовою інституціоналізацією понять, принципів і доктрин, постало за відносно короткий проміжок часу як відповідь на стрімке проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери соціального життя. Його швидка еволюція пояснюється не лише технологічним прогресом, а й масштабними зрушеннями у способах комунікації, виробництва, управління, публічного врядування та приватної автономії. Попри «новітній» характер цифрового права, його наукове осмислення принципово неможливе поза історико-правовим методом: саме він уможливорює адекватну реконструкцію генези регулятивних підходів, витоків ключових категорій і мотивів законодавчих рішень, що зумовили появу сучасної архітектури нормативного регулювання у цифровому середовищі.

Список використаної літератури:

1. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46.
2. Селезнєва О. М. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України як інтегрованої категорії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 445 с.
3. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38–44
4. Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженнях державно-правових явищ. *Право України*. 2000. № 3. С. 41–44
5. Івашев Є. В. Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 112–120
6. Котенко М. В. Аксіолого-правовий вимір інтелектуальної власності як елементу понятійно-категоріального апарату юридичної науки. *Право і громадянське суспільство*. 2017. № 3/4. С. 51–59
7. Kant I. *Logic*. Translated with introduction by R. S. Hartman and W. Shwarz Dover Publication, Inc. New York, 1988. 160 p.
8. Андрусак І. До питання про роль логічного методу пізнання в науково-правових дослідженнях. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : "Юридичні науки"*. 2022. №1. С. 22–27
9. Канзафарова І.С., Корнєєва Є. М. Формально-юридичний метод у наукових правових дослідженнях (загальна характеристика та особливості застосування). Матеріали 77-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (23–25 листоп. 2022 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса : Олді+, 2022.
10. Шигаль Д. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів. *Форум права*. 2012. № 3. С. 828–832.
11. Запара А.Є., Легеза Ю.О. Система інформаційних компетентностей публічних службовців. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 2. С. 32–35
12. Тильчик О. В., Тильчик В. В. Права платників податків – учасників податкових спорів як невід'ємний елемент їхнього правового статусу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. Вип. 1. Ч. 2. С. 85–90

Styranka M. B. Methods of knowing digital law

The article is devoted to outlining the methods of knowing digital law as a separate direction of modern jurisprudence and a component of the digital transformation of society. The need for an integrated methodological framework is substantiated, which combines systemic, semiotic, axiological, anthropological, dialectical, logical, formal-legal, historical-legal and comparative-legal approaches, supplemented by the method of legal forecasting. It is shown that the systemic approach allows us to consider digital law as a holistic entity with the establishment of its structure, functions and relationships; semiotic (to analyze terms and concepts, recording their evolution in different legal systems); axiological (identify value orientations (human rights, proportionality, technological neutrality) for proper regulation. The anthropological approach is aimed at the practices of creating and perceiving new models of legally significant behavior; dialectical and historical-legal, which reproduce the dynamics of the formation and regularities of the development of digital law institutions; logical and formal-legal, which ensure the purification of the conceptual and categorical apparatus, the structuring of legal structures and the identification of defects in norm-setting in the conditions of digitalization. The comparative legal method is used to typify regulatory models, assess the possibilities of their adaptation. It is determined that the issues of unification of basic terms, combination of data from related disciplines, balanced application of comparative practices and development of reliable predictive approaches remain open. It is substantiated that the use of a systemic approach makes it possible to: consider digital law as a complex, holistic regulatory and legal construct and to isolate its structural elements and relationships between them; to reveal the regularities of the formation and development of this field as an integrated third-order supersystem of law; to demonstrate the multidimensionality and versatility of the understanding of digital law as a normative phenomenon; to systematize scientific developments in the field of digital law and the array of norms regulating the digitalization of legal relations, together with other relevant IT processes; to trace the full range of relationships inherent in digital law, and to reveal the depth and complexity of legal normativity in the field of digital relations; to build a consistent, systemic concept of knowledge about digital law.

Key words: digital law; digital legal relations; methodology of law; comparative law method; historical-legal method; formal-legal method; legal forecasting.